

VÝCHODOSLOVANSKÉ JAZYKY

JÍŘÍ GAZDA

Východoslovanské jazyky tvoří skupinu tří blízce příbuzných slovanských jazyků: běloruštiny, ruštiny a ukrajinštiny. V současné době jimi - především na území Běloruska, Ruské federace a Ukrajiny - mluví asi 240 milionů lidí.

Počátky východoslovanských jazyků (stejně jako ostatních slovanských jazyků) sahají hluboko do minulosti. Předpokládá se, že přibližně v období 2.–1. tisíciletí př. n. l. se ze skupiny dialektů indoevropské jazykové rodiny vyčlenil jazykový útvar společný předchůdcům dnešních Slovanů – „protoslovanský“, na přelomu tisíciletí (zhruba do 7. století n. l.) označovaný jako praslovánština. První Slované osídlovali zhruba území od středního toku Dněpru na východě po území horního toku Visly na západě evropského území.

V 6.-7. stol., v době po stěhování národů došlo k rozpadu praslovanské etnicko-jazykové jednoty a zformovaly se tři blízce příbuzné skupiny: východní (staroruská národnost), západní (Poláci, Češi, Slováci, lužičtí Srbové, polabští Slované) a jižní (po složité diferenciaci je dnes současný stav tento: Slovinci, Bulhaři, Charváti, Makedonci, Srbové, Bosňané a Černohorci).

Předkové východních Slovanů, kteří v 6.-7. stol. sídlili na území kolem středního toku Dněpru a přilehlých oblastí, postupně migrovali na sever a východ, částečně na jih a jihovýchod. V 9. století žili východní Slované na rozsáhlém území horních toků Oky, Volhy a Donu, na západě až na území dnešní západní Ukrajiny a historického území Haliče.

Proces přechodu od praslovánštiny k jednotlivým slovanským jazykům byl dlouhý a složitý a souvisel s rozvojem raněfeudálních slovanských státních útvarů na rozsáhlém území jihovýchodní a východní Evropy v posledních stoletích 1. tisíciletí (osídlení rozsáhlého území s různými přírodními a klimatickými podmínkami, obchodní kontakty s různými sousedními národy na různém stupni kulturního vývoje – vliv na lexikální a sémantickou diferenciaci slovanských jazyků).

V průběhu historického vývoje slovanských jazyků došlo k jejich postupné diferenciaci na všech úrovních jazykových systémů (od hláskové podoby, přes gramatické jevy a slovní zásobu až po stylovou rozrůzněnost jazyků) až k dnešnímu stavu.

Východoslovanské jazyky se od západoslovanských a jihoslovanských liší řadou hláskových typologických zvláštností:

- tzv. „plnohlásim“: -oro-, -olo-, -ere- (rus. a ukr. *город, молоко*; blr. *горад, малако*)
- souhláskami /č/, /ž/ tam, kde je v zsl. jazycích /c/, /z/ (rus. *свеча*, ukr. *свіча*, blr. *свеча* x čes. *svíce*, rus. *межа, печь* x čes. *mez, pec*)
- důsledným užíváním tzv. epentetického /l/ po retných souhláskách uprostřed slov tam, kde v psl. bylo spo-

jení retnice s /j/ (rus., ukr., blr. *земля* x čes. *země* pol. *ziemia*)

Do 14. stol. se východoslovanské jazyky lišily pouze na úrovni dialektů, nikoliv samostatných jazyků – mluví se o tzv. staroruském jazyce („drevněruskij jazyk“ – slovem „Rus“ a jeho deriváty – odtud kořeny „rus“, resp. „ros“ z pův. ruotsi - se původně ugrofinsky označovali vikingové, varjagové, tedy příslušníci severogermánských bojových družin, kteří vlastně vytvořili první stát východních Slovanů), resp. starém jazyku východních Slovanů, který se vyvinul z tzv. obecné východoslovánštiny (rus. obščevostočno-slavjanskij jazyk).

Staroruský jazyk (9.–14. stol.) se zformoval v období existence Kyjevské Rusi, prvního státního útvaru na východoslovanském území.

Na konci 10. stol. v souvislosti s cyrilometodějskou misí a šířením křesťanství vzniká písemnictví východních Slovanů (písmem je hlaholice a cyrilice – překlady bible a bohoslužebných knih) a současně vznikají dva příbuzné, avšak geneticky a funkčně odlišné jazyky, které se navzájem ovlivňovaly – běžně mluvený staroruský jazyk a staroslověnština (církvní slovanština) – jazyk náboženských obřadů (tzv. diglosie).

Ve 12. stol. začíná proces postupného rozpadu Kyjevského státu, vznikají mocenská centra na severu a severovýchodě východoslovanského území (Vladimír, Suzdal, Rostov), začíná proces nářeční diferenciaci jednotného východoslovanského (staroruského) jazyka. Ve 14.-15. stol. v souvislosti se sociálněhistorickými procesy konsolidace východních Slovanů kolem tří hlavních mocenských center – Moskvy, Kyjeva, a Litevského knížectví - probíhá formování ruského (severovýchodní dialekty – „velkorusové“), ukrajinského (jižní dialekty – „malorusové“), a běloruského (západní dialekty) jazyka.

http://www.lit45.chat.ru/leading/01_02.html

Ruština

Nejrozšířenější vsl. jazyk, je mateřským jazykem asi 150 mil. lidí na celém světě (asi 120 mil. v Ruské federaci, zhruba 25 mil. v USA, Kanadě, Izraeli a evropských zemích).

Od konce období východoslovanské jednoty ve 14. stol. až do 17. stol. se formuje samostatný jazyk Moskevské Rusi, jehož základem byly východoslovanské dialekty středního Ruska.

V 17. stol. se vytvářejí společensko-ekonomické podmínky pro vznik samostatných východoslovanských národů a jejich jazyků.

V 18. a na poč. 19. stol. se začíná rozvíjet světské písemnictví (oddělení „občanského“ a církevního písma), vědeckotechnická, vojenská, námořní a administrativní terminologie – do ruštiny se dostává množství slov

z cizích jazyků. Různost jazykových variet vedla k nutnosti stanovení norem spisovného jazyka (M. V. Lomonosov – teorie tří stylů). Trediakovskij, Fonvizin, Děržavin, Radiščev, Karamzin a další spisovatelé připravili půdu pro reformu ruského jazyka, dovršenou dílem A. S. Puškina (19. stol. - dotvoření základních norem současné spisovné ruštiny). Na vývoj a formování spis. ruštiny měli velký vliv ruští spisovatelé 19.-20. stol. (Gribojedov, Lermontov, Gogol, Turgeněv, Dostojevskij, Tolstoj, Čechov aj.).

V 20. stol. v období existence sovětského státu se spisovná ruština stává hlavním dorozumívacím prostředkem nejen příslušníků ruského národa (ústup teritoriálních dialektů), ale také dalších slovanských i neslovanských národů a národností, žijících na území Sovětského svazu. Oficiální jazyk sovětského období trpěl ideologickými deformacemi, jazykový systém se však nepřestával dále rozvíjet a obohacovat, stabilizovaly se jazykové normy. Vzrostla role ruštiny v mezinárodní komunikaci a zájem o její studium v zahraničí (v r. 1975 se ruštině na celém světě učilo asi 18 mil. lidí).

Od poloviny 80. let 20. stol. dochází v ruštině k dramatickým změnám, vyvolaným zásadními společensko-politickými změnami ve střední a východní Evropě (deideologizace a nová ideologizace jazyka, sémantické posuny a změny, změna stylových norem a míšení stylů, nové principy a formy komunikace, nové typy a formy mluvených i psaných textů, živelná demokratizace jazyka a komunikace).

Obecně slovanský základ ruštiny byl v průběhu historického vývoje do značné míry formován cizojazyčnými vlivy (prvky církevněslovanské, vliv řečtiny a latiny, turekotských a evropských jazyků), v současnosti se prosazuje zejména silný vliv angličtiny (terminologie, jazyk publicistiky, slang mládeže).

Některé typologické zvláštnosti:

- pohyblivý kvantitativní přízvuk
- v minulém čase nemá pomocné sloveso *být* (*ja napisal = napsal jsem*)
- v přítomném čase chybí spona, u sloves používá osobních zájmen (*on durak = je hlupák*)
- v přechodnicích nerozlišuje rody
- časté neosobní vyjadřování (*kak nam byt' = co si počneme*)
- produktivita tvoření slov skládáním, častá zkratková slova

Psáno:

Он пишет письмо своему другу.

Výslovnost:

on piš' t pis' mo sv' j' mu drugu

Česky:

Píše dopis svému příteli.

<http://www.krugosvet.ru/articles/82/1008212/1008212a1.htm>

<http://www.primavista.ru/dictionary/lang/russian.htm>

<http://gramota.ru/>

Běloruština

Bělorusky mluví asi 7 mil. osob v Běloruské republice, přibližně 1 mil. mimo Bělorusko.

Běloruština vzniká ve 14. stol., kdy se spolu s ukrajinštinou vydělila ze staroruského jazyka společného všem východním Slovanům.

Písemné památky s rysy b. jazyka se objevují ve 13. stol., staroběloruský spis. jazyk se utvářel od poloviny 15. stol. Počátky spisovné b. spadají do 16. stol., kdy b. byla státním jazykem Litevského velkoknížectví (činnost Franciska/Francišaka Skaryny/Skoriny – zakladatel b. knihtisku, první překlad bible do b. vydaný v Praze). Na literární činnost a jazykové snahy Skaryny navázali v náboženských žánrech S. Budnyj, V. Tjapinskij, S. Zizanij, L. Karpovič, M. Smotrickij. Po připojení Litvy k Rusku ztratila b. svůj význam.

V 17. stol. na území Běloruska dominovala v oficiální psané komunikaci polština (násilná polonizace), novodobý spis. b. jazyk vznikal během 17. stol., souvisle se rozvíjí na přelomu 19.-20. stol. (M. Bogdanovič). Plnoprávnosti dosáhla po r. 1917 v rámci SSSR. Od 30. let 20. stol. – násilný proces další rusifikace b. a úpadek národního sebeuvědomění Bělorusů, zejména po 2. světové válce.

Současná jaz. situace je nepřehledná. Státními jazyky Běloruska jsou běloruština a ruština, většina obyvatelstva ve městech mluví rusky, venkov je spíše běloruský, spisovná b. však nemá prestiž jako jazyk vzdělání a karierního růstu. V samotném Bělorusku nejsou doceněna vynikající bělorusky psaná literární díla V. Bykava, A. Adamoviče, V. Karatkeviče a dalších b. spisovatelů.

B. intelektuálové se snaží pozvednout prestiž běloruského jazyka a kultury, existují bělorusky psaná periodika (Literatura i mastactva, ARCHE), b. webové stránky, poskytující informace o Bělorusku (http://members.nbc.com/_XMCM/nasa_niva), nebo texty nejvýznamnějších literárních děl (<http://www.bk.knihi.com>)

Pracuje se na vytváření b. terminologie v různých vědeckých oblastech, dosahuje se určitých výsledků, nejsou však dostatečně využívány.

Běloruština se dělí na severovýchodní a jihozápadní dialekty, středoběloruská a poleská nářečí. Běloruská nářečí plynule přecházejí do ruš. a ukr. Hláskový systém současné běloruštiny odráží historickou příbuznost s ruštinou. Typické pro b. je tzv. „dzekání“ a „cekání“ (*d', t' > dz, c: děti = dzeci*), „jakání“ (*e > ja: nesu = njasu*), „akání“ (*o > a: noha = naga*), dále zdvojení a předsovňování hlásek (*v noci = nočču, jeseň = voseň, úterý = autorak*), přechod *g > h* atd. Slovní zásobou se blíží západoslovanským jazykům, slova církevněslovanského (staroslověnského) původu většinou chybí. Přejímky z polštiny, němčiny, latiny, litevštiny. Píše se upravenou azbukou s fonetickým pravopisem, který respektuje akání a jakání.

Psáno: Ён піша пісьмо свайму другу.

Výslovnost: jon piša pis' mo svajmu drugu

Česky: (On) Piše dopis svému příteli.

<http://www.krugosvet.ru/articles/80/1008062/1008062a1.htm>

<http://www.primavista.ru/dictionary/lang/byelorusian.htm>

<http://phf.grsu.by/Fakultet/spec/002/spc>

Ukrajiniština

Jeden z oficiálních státních jazyků Ukrajiny (společně s ruštinou). U. mluví asi 35 mil. osob na Ukrajině (asi 40 mil. na území bývalého SSSR), 1,5 mil. za hranicemi (Slovensko, Polsko, Moldávie, Rumunsko, Německo, Kanada, USA). Jeden z pracovních jazyků OSN.

U. se formovala na základě teritoriálních dialektů staroruského jazyka v několika etapách. V raném období (14.-16. stol.) u. pokračovala v tradicích spisovného jazyka Kyjevské Rusi. Vedle jazyka, který vznikl na základě místních dialektů, existoval na území dnešní Ukrajiny spisovný knižní jazyk společný pro východní a jižní Slovany (staroslověnština). V době, kdy současná ukr. a běloruská území byla součástí Velkoknížectví litevského se na základě starorus. jazyka začal formovat společný spisovný ukrajinsko-běloruský jazyk. Současně se v tomto období začaly utvářet specifické rysy u. jazyka.

V 16.-17. stol. na Ukrajině existovali dva jazyky: „slovansko-ruský“ jazyk vzniklý jako výsledek vzájemného působení církevní slovanštiny a staroruského jaz., používaný jako jazyk církevních obřadů, a tzv. „prosta mova“ („ruska mova“), založená na běžně mluvené ukrajiništině a staré spis. ruštině.

V procesu etnické konsolidace ukr. národa u. získávala specifické rysy při zachování vnitřního nářečního členění (severní, jihozápadní a jihovýchodní nářečí).

Současná u. se zformovala na bázi poltavsko-kyjevského dialektu (střední Podněproví) na přelomu 18.-

19. stol. Utváření specifických rysů spisovné u. ovlivnilo začlenění západoukrajinského území a Zakarpatské Ukrajiny (Podkarpatské Rusi) do etnokulturních a sociálně-politických procesů v rámci Rakousko-Uherska.

Koncem 19. a na začátku 20. stol. bylo oficiální užívání u. omezováno a zakazováno, rozvoj spis. jazyka umožnila až revoluce 1917.

Současná jazyková situace Ukrajiny a postavení u. jsou složité. Na většině území existuje faktický bilingvismus (dvojjazyčnost), otázka vztahu ruštiny a u. je dosud předmětem politických a ideologických sporů.

Ukrajinské písemnictví se od 14. stol. rozvíjelo na základě cyrilice.

V ukajiništině existuje bohatá umělecká literatura, vytvářená od 16. stol. (I. Kotljarevskij, T. Ševčenko, I. Franko, M. Kocjubinskij, J. Janovskij, O. Gončar), vědecká literatura, politické dokumenty atd. Jsou rozpracovány stylistické prostředky pro vědecké, oficiální a další typy textů.

Pro u. je příznačná změna *ě, o, e > i* v jednoslabičných slovech (*bis = bės, pid = pod, lid = led*), neměkčení před původním *i, e* (*nesty = nésti*), zdvojení a předsouvání hlásek (*vin = on*), *g > h* (rus. *Gri-gorij* – ukr. *Hryhoryj*). Chybí akání, nepřízvučné samohlásky se na rozdíl od r. nemění. Mluvnice je blízká běloruské, slovní zásoba se blíží západoslovanským jazykům. Píše se upravenou azbukou (fonetický pravopis).

Psáno: Він пише листа своєму другу

Výslovnost: vin pyše lysta svojemu druhu

Česky: (On) Piše dopis svému příteli.

<http://www.krugosvet.ru/articles/82/1008242/1008242a1.htm>

<http://www.primavista.ru/dictionary/lang/ukrain.htm>

<http://ukrainian.newmail.ru/>

Literatura

Horálek, K.: Úvod do studia slovanských jazyků. Praha 1962.

Krupa, V. - Genzor, J.: Jazyky sveta v priestore a čase. Veda, Bratislava 1996.

Klégr, A. - Zima, P. a kol.: Světem jazyků. Albatros, Praha 1989.

Leška, O.: Jazyk v strukturním pojetí. Kapitoly ze synchronní a diachronní analýzy ruštiny. Praha 2003.

Petr, J.: Základy slavistiky. SPN, Praha 1984.